

”Vilka äro egentligen folkets fiender?”

Klas Pontus Arnoldson – Sveriges förste nobelpristagare i fred 1908.

LEIF MAGNUSSON

Som bortglömda men knappast inaktuella skulle man kunna sammanfatta liberalen Klas Pontus Arnoldsons (1844-1916) insatser för världsfreden. Till del beror denna kollektiva glömska sannolikt på att det sena 1800- och 1900-talets politiska historia dominerats av arbetarrörelsen och socialdemokratins inverkan på samhällsutvecklingen. I denna process figurerar Klas Pontus Arnoldson i perefirin som en radikal fritänkare främst verksam under det händelserika 1880-talet som också är fokus för denna uppsats.

En annan orsak är att fredsörelsen kommit att spela den ”okända folkrörelsens” roll med påföljd att rörelsen inte upptagits bland de mer etablerade i historieböckerna vilket med all sannolikhet bidragit till att marginalisera pionjärerna ty rörelsen växte sig större betydligt långsammare än t.ex. fackföreningsrörelsen, nykterhetsrörelsen eller idrotten. (1)

Klas Pontus Arnoldson delade 1908 nobelpriset i fred med dansken Fredrik Bajer, vars namn förefaller lika okänt i Danmark som Arnoldsons i Sverige. Den något äldre Bajer var i mångt den som inspirerade Arnoldson inledningsvis i fredsarbetet. Idéerna om fred och skiljedom vandrade från land till land. Fredrik Bajer företredde en slags skandinavism med målet att ”verka för de söndrade nordiska folkgrenarnas sammanslutning i fristatlig form” på 1870-talet och året innan Svenska freds- och skiljedomsföreningen bildades 1883, på initiativ av bl.a. Klas Pontus Arnoldson, hade han startat

en fredsförening i Danmark utifrån samma struktur och program. De delade med andra ord det strategiska tänkandet i stort rörande valet av fredsmetoder. I nomineringsanteckningarna till nobelpriset i fred framgår det att herrarna Bajer och Arnoldson stod på tur som de främsta nordiska kandidaterna, redan då priset inrättades.

Det nordiska engagemanget för Arnoldsons del är inte oviktigt i sammanhanget. Jag vill hävda att han indirekt har bidragit till att just Norge delar ut detta pris och inte Sverige. En del, t.ex. Per-Anders Fogelström, menade att Arnoldson skulle förbigåtts om Sverige delat ut fredspriset. ”Här sågs han med övervägande misstro, han propagerade ju bl.a. för ’fred med Norge’ och krävde ’rättvisa åt Norge’ – och gjorde detta i en tid när samhällsbevarande svenskar ansåg det självklart att det enda rätta receptet var att ’kväsa norrbaggarna.’” (2)

Fredsprisets placering i Norge hänger samman med unionskonflikten mellan Sverige och Norge, den sistnämnda nationens arbete med att komma ur densamma och Alfred Nobels intresse för konfliktlösning mellan folk och stater. Klas Pontus Arnoldson kliver in i handlingen 1888, då han i Sverige gav uttryck för sina varma sympatier för de norska ansträngningarna. Han hade fler skäl därtill. Norge hade bland annat kommit längre med demokratiseringen och infört parlamentarism 1884, efter en hård konflikt med Oscar II. Denna reform ville radikala liberaler se genomförd även i

Sverige, eftersom man menade att kungens inflytande stred mot demokratins idé.

Åren 1889 och 1891 beger sig Arnoldson ut på långa föredragsturnéer i Norge med budskapet till det norska folket att ställa sig bakom skiljedomstanken och skicka den som adress till den svenska kungamakten. Budskapet gick vidare ut på att relationerna mellan grannfolken skulle regleras i ett skiljedomsfördrag istället för att ligga under en kungamakt som stod utanför allt folkligt inflytande. Föreläsningsturnén innefattade besök i tretton städer i Sverige och arton platser i Norge. Inför besöken marknadsfördes Arnoldson som en ”fredsvän” från Sverige med en närmast makalös förmåga att ”aflägsna fördom och nationalhat”. Det förekom vid denna tid även helt andra ord som beskrev Arnoldsons aktiviteter, framförda i svensk press som knappast stod på hans sida i denna fråga. Invektiven haglade över honom och man beskrev honom som en ”fräck idiot” och ”äregirig frasmakare” formuleringar som ger en aning om nivån och inriktningen på den svenska presskritiken.

Det var vid en av dessa föreläsningar som idépolitikern och visionären Arnoldsons tankar tog mark och översattes till konkret politisk handling av några åhörare. År 1891 rapporterade tidningen *Posten* den 3 januari om den skrivelse som överlämnades och stortingsledamoten Per Koht överlämnat som motion till Stortinget.

Det var hr Arnoldsons föredrag här i staden och ett därpå följande samtal med honom, som bragte mig på tanken, att stortinget borde upptaga denna sak (skiljedomsaken). Därför föreslog jag strax i stortingets vänsterförening, att man skulle väcka motion om en sådan adress (som Arnoldson förordat), och då detta vann anslutning, nedsattes en kommitté till adressens utarbetande. Dennas utkast, som väsentligen är bygd på Arnoldsons adressförslag, blef därpå antaget av vänsterföreningen. (3)

Den 5 mars 1890 antogs adressen av stortinget och avsändes till den svenska kungamakten och regeringen. Den upprepades sedan tre gånger av stortinget. Vid varje tillfälle ökade trycket på nationell frigörelse. I svenska riksdagen förkastades förslagen under gyckel och hån av motståndare till tanken på unionsdelning. De militäristiska tidningarna stämde in i kören och spädde på hånet mot Arnoldsons och Norges tankar om fred och självständighet.

Under den följande tiden utsattes unionen för stora påfrestningar fram till upplösningen 1905. Vad många inte känner till är att Norges nationaldag den 17 maj

ursprungligen emanerar ur de många protestmarscher mot unionen under denna tid. Arnoldsons medverkan fortsatte under hela processen. År 1895 gav han ut en historisk skildring om unionen med titeln *Fred med Norge – unionen må bära eller brista* med undertiteln *på ren svenska av EN f.d. RIKSDAGSMAN*. Denna koppling var honom angelägen, och han gick hårt åt de fosterländska tongångarna i Sveriges riksdag i samband med unionsfrågan. Tonläget och den vassa retoriken stod inte pressens efter. Arnoldson beskrev läget i landet som ”tungt och tryckande, småsinnat och trångt”. Riksdagen beskrev han som en kommunalstämma och regeringen liknade han vid en kommunalnämnd. ”Här är idel sockenpolitik. Man täfvlas att efterapa Bismark, men når inte upp till Estrup” skrev Arnoldson och ställde den retoriska frågan om svenskarna skulle kunna tänkas underordna sig en norsk inblandning i svenska politiska angelägenheter? Något svar fick han aldrig.

Bokens syfte var att på hemmaplan bädda för den norska unionslösningen. Otvivelt var detta ett djärvt företag av Arnoldson som utsattes för mycken spott och spe av det officiella Sverige. Men han stöddes av fredsvänner och radikaler som önskade demokratisering, nationellt självbestämmande och fredligare styrelseordningar. Här är inte platsen att skildra alla steg och faser fram till upplösningen 1905 men det förtjänar att framhållas att debatten i Sverige tidvis var mycket frän och att trupprörelser företogs 1895 på båda sidor gränsen. I Norge höll man fast vid sin argumentation som ursprungligen byggde på Arnoldsons idé om ett fredligt skiljedomsfördrag. Oscar II kunde heller inte finna en norsk regeringsbildare med församlingens förtroende sedan han upplöst stortinget 1895. Norrmännen stod enade i sina krav och dessa byggde på ett fredligt avsked. År 1905 gav Arnoldson ut en pamflett med rubriken *Unionens sista dagar* där han konstaterade att tiden gått förbi unionen. England, Danmark och Frankrike liksom en del andra länder i Europa stod på Norges sida vilket stärkte norrmännens tålamod och uthållighet.

Vi vet att Alfred Nobel noga följde händelseutvecklingen mellan länderna i unionsfrågan. Han lär knappast ha blivit imponerad av de sista storsvenska yttringarna, som Arnoldson beskrev som demonstrationer av ”en nation med stortass och mandariner”. Klas Pontus Arnoldsons betydelse som opinionsbildare vid denna tid byggde på en solid grund av författarskap, tjänstgöring som riksdagsman och initiativtagare till Svenska freds- och skiljedomsföreningen. Hans fredssympatier gjorde honom vida uppmärksam i landet, framförallt i början av 1890-talet, då hans fredsfokuserande och antimilitäristiska argumentation nådde Alfred Nobel,

som uppenbarligen tog intryck av den även om han fortsatte att vara skeptisk mot delar därav.

Berömda är Alfred Nobels drakoniska förhoppningar rörande möjligheterna att skapa en varaktig fred på jorden, nämnda i ett brev år 1891 till vännen och den blivande nobelpristagaren i fred, Bertha von Suttner.

Kanske kommer mina fabriker att göra slut på krigen snabbare än dina kongresser; den dag två arméer ömsesidigt kan inta varandra på en sekund, kommer alla civiliserade nationer att rygga tillbaka och upplösa sina trupper.

Dynamit istället för förhandlingar och kongresser! Alfred Nobel umgicks även med andra tankar om hur man kunde skapa fred. En idé som han under en tid omhuldade var tanken på "moratorium" mellan tvistande stater. Idén byggde på att länder inte fick angripa varandra utan att vänta exempelvis två år. Under denna tid skulle förhandlingar genomföras under ledning av en utomstående neutral part för att avstyra krigsprojektet.

Det har omvittnats att Alfred Nobel redan i unga år var negativt inställd till konflikter och våldshandlingar. (4) Vi vet att han ville ha fred och att han skänkte en del av sin förmögenhet till den internationella fredsrelsen. Bertha von Suttner brukar framhållas som den som inspirerade Alfred Nobel. Den fredliga vägen behövde konkreta uttryck och de var inte alltid lätta att finna i samtidens politiska spel. Den alltmer synliga fredsrelsen, organiserad under paraplyn som *Peace Society*, *International League* i England och *Alliance universelle de femmes pour la paix* i Frankrike och andra nationella fredsorganisationer, verkade för en fred som byggde på formaliserade skiljedomstraktat. Detta lät vackert men hade inte praktiserats i någon nämnvärd utsträckning eftersom det saknades en överstatlig aktör som skulle kunna övervaka processen. Norges strategi imponerade på Alfred Nobel, och trots att han avled 1896 och aldrig fick uppleva upplösningen, visste han att idén hade tillräcklig bärkraft för att mobilisera folket och stimulera till en demokratisk utveckling.

Denna insikt i konkret fredsarbete kan antas ha påverkat hans testamente på så vis att Sverige knappast kunde framstå som en progressiv fredskraft i jämförelse med Norge. Möjligen hade fredsprisets förläggning till stortinget också en viss betydelse som politisk markering för Norges sak. Det återstod ju vid denna tid ännu några år till unionsupplösningen.

Nobelpriset instiftades 1901 och från och med 1902 nominerades Klas Pontus Arnoldson av olika svenska delegationer, fram till 1908 då han erhöll priset. Bakom

nomineringarna framskymtar namn som Hjalmar Branting och Edward Wavrinisky, den senare känd fredsprofil i Sverige. I underlagen lyfts Arnoldson fram som den oomstridda fredsaktivisten som arbetat för fred "i ord och gärning" mer än någon annan i Sverige. (5)

När man läser Arnoldsons tacktal vid prisutdelningen grips man lätt av vemod vid tanken på vissa sociala och kulturella strukturers seghet. När Arnoldson översiktligt beskriver fredstankens framtidsutsikter konstaterar han att världen knappast sett bättre ut än just det ögonblick han håller sitt tal. Undantaget är Balkan, där det pågår oroligheter. Arnoldson var optimistisk rörande 1900-talets möjligheter att förverkliga freden. Detta skulle ske genom ökat utbyte länder emellan kulturellt och merkantilt. Nya förutsättningar följde med den moderna nationen i vilken demokrati och industriell utveckling skulle skapa välstånd, vilket i sig var ett fredsprojekt.

Med facit i hand vet vi ju att Arnoldson grundligt misstog sig gällande hållbarheten i de nya strukturer som nationalstaten utvecklade. Själv fick han till exempel uppleva inledningen av det första världskriget vilket smärtade honom svårt. Trots dessa bakslag har fredsanssträngningarna gjort framsteg tack vare FN:s arbete, kalla krigets slut och demokratisk utveckling på en allt bredare front. Samtidigt som detta sker utvecklas nya konflikter och det är i dag främst FN som medlar fred och skiljedom inom länder och mellan dem. Särskilt den förstnämnda formen av medling har präglat FN:s dagordning. Det var under Arnoldsons tid knappast förekommande (Haagkonventionen med skiljedomstol inrättades 1899). På hans tid knöts stora förhoppningar till konsolideringen av världen i nationalstatens form.

II

Klas Pontus Arnoldson föddes i Göteborg den 27 oktober 1844. Hans far var musikern och logevaktmästaren Olof Andersson. Modern hette Inga Hagbom von Seth. Redan i sextonårsåldern, i samband med faderns död, tvingades Klas Pontus Arnoldson ut i arbetslivet, vilket på den tiden knappast var uppspandeväckande men för en kunskapstörstande yngling nästan att likna vid en sorts bestraffning. Fadern lär ha blivit överkörd av ett tåg, vilket kan förklara den unge Arnoldsons snabba yrkesbana inom Statens järnvägar. Kanske var det ett slags försörjningsstöd till den utsatta familjen.

Arnoldsons första arbete var som biljettpojke i den 1860 nyöppnade tågstationen i Tumba, söder om Stockholm. Därefter följde en rad anställningar på olika platser i landet för arbetsgivaren Statens Järnvägstrafik, tills karriärcirkeln inom Statens järnvägar slöts 1876 och

han återkom till stationssamhället Tumba. Då hade han via tjänster som bokhållare avancerat till stins.

År 1869 gifte sig Klas Pontus Arnoldson med Eva Bernhardina Wahlgren. Tillsammans fick de åtta barn som alla döptes efter historiska förebilder som t.ex. Platon Thorlid Washington. (6) Vid 59 års ålder skiljer sig Arnoldson och gifter om sig med den blott 22-åriga Edith Viktoria Blomsköld vilket kommenterades av vänner som något sorgligt eftersom Eva under deras gemensamma liv fått utstå stora påfrestningar, inte minst ekonomiskt. Till saken hör även att Klas Pontus Arnoldson bitvis var sjuklig och krävde särskild omvårdnad i hemmet. Skilsmässan innebar att Eva inte fick del av den ekonomiska vinsten som nobelpriset innebar. Det medförde även att Arnoldsons arkiv skingrades i samband med hans bortgång. Brev som Arnoldson skickat till politiska fränder finns bevarade i deras arkiv. Här bör främst nämnas Fredrik Bajers samling och Sven Adolf Hedlunds samling (7). Andra personarkiv som kan innehålla material finns förtecknade i Bert Mårlands källredovisning till avhandlingen ”Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst”.

Bristen på arkivkällor försvårar för den som vill teckna Arnoldsons biografi. Något större umgänge utanför kretsen av fredsvänner hade han knappast. Han var vegetarian, té-älskare och föredrog specialbeställda skjortkragar av en mycket kort modell som först senare skulle bli modernt.

Klas Pontus Arnoldson var en man som helt levde för sina ideal. Den självförbrännande livsstil som var hans signum gjorde honom svårt sjuk under långa tider. Han led av neurasteni, en sjukdom som yttrade sig i en stark trötthetskänsla. Symptomen i övrigt är koncentrations-svårigheter, nervositet, matsmältningsproblem, huvudvärk och irritabilitet. Sjukdomen drabbade honom i regel efter perioder av hårt arbete, då han tog det mesta av dygnets timmar till arbete. När han arbetade som stins i Tumba ansåg han själv att han dagarna efter nattliga skrivprojekt var en säkerhetsrisk. Med dagens språkbruk känner vi igen hans situation som stress och utbrändhet.

Som skribent och författare debuterade Klas Pontus Arnoldson redan på 1860-talet, men det var först under den andra halvan av 1870-talet som hans fick sitt politiska genombrott. Kulmen inträffade 1881 då han invaldes i riksdagen. Han lär för övrigt vara den förste ledamot som tagit plats i riksdagen på ett uttalat fredsmandat.

Arnoldsons starka kritik mot statskyrkans inblandning i samhällets olika institutioner ledde till starka mothugg. År 1881 blev han portförbjuden i Tumba bruk efter en föreläsning om kyrkans inflytande över de

lokala skolråden. Samma år stängde biskopen i Göteborg föreläsningssalen när han skulle tala. Varhelst han drog fram skapades rubriker och han började bli känd i landet. Det skulle dock länge dröja innan han också blev erkänd.

III

1880-talet var Klas Pontus Arnoldsons viktigaste decennium som politisk kraft. Då jäser det i landet av social oro. Arbetarföreningar, fackföreningar och liberala krafter debatterar samhällsfrågor i skilda sammanhang samtidigt som det pågår ett politiskt organisationsarbete som i realiteten är en maktkamp mellan olika personer, falanger och organisationer. Tre viktiga saker utmärker Arnoldson vid den här tiden. År 1883 lägger han en motion om Sveriges neutralitet i riksdagen. Samma år bildas Svenska freds- och skiljedomsföreningen och tidningen Tiden, numera ett välkänt inregistrerat varumärke inom arbetarrörelsen.

Motionen om neutralitet undertecknades av flera riksdagsmän, främst från den andra kammaren, vid ett sammanträde på Hotell Rydberg i Stockholm den 24 februari 1883. Motionen kom även att framläggas i den första kammaren, där den undertecknades av tre riksdagsmän, men blev där inte behandlad. Den togs däremot upp i den andra kammaren, men nedröstades. Huvudargumentet var att landet först skulle bygga upp ett ordentligt försvar, så att man hade något att försvara neutraliteten med, annars skulle landet få ”tigga” om neutralitet. Det som definitivt avgjorde kammarens behandling av neutralitetsmotionen var utrikesminister Carl Hochschilds åtgärd att göra den till en kabinetsfråga. De fredsriktade krafterna i riksdagens beskrevs som ett slags ”försvarsnihilister” utan ansvar för fredsfröslagens praktiska konsekvenser i en allt annat än vänligt sinnad värld.

Kritiken mot motionen fördes livfullt i pressen. Alla invändningar noterades och skildrades grundligt, medan motionärernas tankar aldrig kom fram. Således blev det heller aldrig någon debatt i frågan. Detta föranledde Arnoldson att bjuda in pressen till ett möte. Dess representanter dök dock aldrig upp, men väl en månghövdad publik. Denna märkbart likriktade åsiktsgemenskap tydliggjorde maktkoncentration i media. Den uppkomna situationen var till förfång för de radikala idéer som en växande skara människor ville föra upp på den politiska dagordningen och gav på så vis näring till alternativa tidningsprojekt, vilka genomfördes men i regel blev kortvariga.

Kvällen på Hotell Rydberg blev också startpunkten för Svenska Freds- och skiljedomsföreningen. Arnold-

son stod inte som inbjudare, men får nog anses vara en av de drivande bakom idén. Han blev dess förste sekreterare och var dessutom yngst i kretsen med sina 39 år. Inbjudarna Jonas Jonasson från Gullaboås, 66 år och S.A. Hedlund, från Göteborg, 62 år, överlät det dagliga organisationsarbetet till Arnoldson. Denne kan sägas inte ha utmärkt sig som organisatör, vilket ledde till att föreningen hade svårt att hantera det löpande arbetet. Detta bidrog till en del initiala svårigheter. Dessutom började föreningen med en medlemskader som i huvudsak var knuten till riksdagen och landets etablerade maktstrukturer, vilket medförde svårigheter inom det för en folkrörelse så viktiga "gräsrotsarbetet".

Förutom ovan nämnda neutralitetsmotion motionerade Arnoldson om religionsfrihet, införande av vapenfri värnplikt på grund av samvetsskäl och minskat inflytande från kyrkan inom skolväsendet. Bland annat ville han att vakanta prästtjänster skulle förbli vakanta under ett år i syfte att få fram medel som skulle kunna överföras till skolreformer. Inget av detta gick igenom, men en del gjorde det senare. Demokratien skapade med tiden nya relationer mellan stat och kyrka, liksom mellan nationer. Den anförda radikalism och visionära argumentation som Arnoldson och hans meningsfränder förde mötte oftast ett kompakt motstånd i dåtidens samhällsklimat. När styrkeförhållandena succesivt ändrades inträffade värderingsförskjutningar i samhället som gynnade demokratiutvecklingen och det folkrättsliga tänkandet. Då hade Arnoldson emellertid av åldersskäl lämnat den dagspolitiska scenen och inriktat sig på skriftställning med historisk inriktning och annan litterär verksamhet.

Arnoldsons tredje bedrift 1883 var initiativet att starta en tidning i takt med tiden. Det skedde genom grundandet av *Tiden*. De flesta tänker sig Hjalmar Branting som grundaren eftersom det var han som fick uppdraget att fortsätta arbetet då Arnoldsons insjuknade och långt senare efter det att tidningen legat nere, väcka den till nytt liv i förnyad form.

Som tidigare nämnts hade Arnoldson problem med pressen. *Tiden* utkom som dagstidning sex dagar i veckan med en veckoupplaga på lördagarna. Priset för lösnummer var ringa 5 öre medan en årsprenumeration kunde erhållas för 8 kronor. Programförklaringen handlade om att förbättra grundskattefrågan till förmån för jordbrukaren (Arnoldson tillhörde lantmannapartiet), samt verka för begränsning av försvarsutgifterna, allmän sparsamhet med allmänna medel och "utplånande intill sista spåret af all hof-, stats- och militär lyx". (8)

Hur stort inflytande *Tiden* hade på den svenska opinionen är svårt att avgöra men, den skiljde sig tydligt

från övrig press genom att ta upp arbetarnas ställning i samhället, rösträttsfrågan och orättvisorna i skattesystemet. Likaså tog man ställning mot den förföljelse av August Strindberg som för övrigt nådde sin höjdpunkt under 1884. Tidningen ville ha hem Strindberg från Europavistelsen i syfte att stödja vad man kallade det "Unga Sverige" i kampen mot diverse konservativa element. Den största segern för tidningen var dess opinionsbildande arbete 1884 då man verkade för en mer fredssinnad sammansättning av ledamöter från valdistrikten i Stockholm än vad som dittills varit fallet.

Det är intressant att Arnoldson, som frisinnad liberal tillhörande den radikala falangen i Lantmannapartiet, lät sig föras samman med företrädare för den framväxande arbetarrörelsen. Hjalmar Branting anställdes av Arnoldson. Bland skribenterna engagerades förstas fredsvänner som "braständaren" S.A. Hedin, Knut Wicksell och August Strindberg, rekryterad av Branting. Strindberg var glad över att se en ny tidning födas i Stockholm med ett innehåll som låg honom nära, men han gav också uttryck för viss irritation av att ej ha tillfrågats om projektet.

Käraste broder Branting.

Jag har inte läst en svensk tidskrift sedan oktober 1883 och på mina förfrågningar om Tiden har jag ej fått svar! Döm om min häpnad, när jag får höra att vi (ni) har ett organ! Hurra! Visst fan skall jag skriva för Er! (9)

Något lite längre ned i brevet byter han som så ofta skepnad och börjar prata om ersättningskrav och kallar ägarna av tidningen för "brackor" och vill ha betalt "contantibus in manibus". Branting svarar dock att det inte finns några brackor bakom *Tiden* och resultatet blir att Strindberg får sin ersättning i en situation då han är hårt trängd av skulder. Han levererar för tidningen en novellserie på fredstemat under rubriken "Samvetskval". Serien publicerades senare som en helhet. (10)

Tiden upphörde 1886 på grund av ekonomisk olönsamhet. Arnoldson klev av företaget innan det definitiva slutet. Hjalmar Branting kämpade ytterligare en kort tid med att få ekonomi i tidningen. Trots att han flirtade med fackföreningsrörelsen genom bland annat lägga till ett "fackföreningarnas organ", förblev de kallsinniga som prenumeranter, samtidigt som Arnoldsons stödtrupp upphörde med prenumerationen då behovet av "klasskamp" aktualiserades. Inom parentes sagt visar detta hur svårt arbetarrörelsen ända sedan starten haft att driva tidningsprojekt.

IV

Klas Pontus Arnoldsons tankemässiga inriktning kom tidigt att gestaltas i två publicerade verk. Böckerna, *Karolinen och hans ättlingar* (1868) och *Anteckningar om helfvetesläran* (1865) behandlar hans två stora teman: freden och religionen i dåtidens samhälle. Sammanlagt skulle det bli ett fyrtiotal böcker, skrifter och pamfletter i dessa ämnen. En idépolitiker som Arnoldson prövade ständigt nya vägar för att föra ut sina tankar. Där om vittnar ordboksprojekt, dramer, tal och romaner. Läggs därtill en mängd tidningsprojekt som han under korta sejourer var involverad i.

I *Karolinen och hans ättlingar* låter Arnoldson en soldat vid namn Johan reflektera över krigets vansinne utifrån egna påtagliga erfarenheter från slagfältet i Poltava. Denna allegoriska idéroman uttrycker författarens eget fredsprogram. Här skriver Arnoldson in sig i de kretsar som skulle vilja se en historieskildring grundad på nationens utveckling i riktning mot fred och samförstånd istället för den som baseras på krigshistoria. (11)

Arnoldson formulerar några centrala frågor som han sedermera kommer att bearbeta genom hela sitt författarskap.

Männe nationerna äro eller vilja vara varandras fiender? Mig synes det som om de av sina herrar principaler eller fideikommissarier eller vad de böra kallas, hetsas på varandra. Ja, fideikommissarier. Ärva de icke länderna som en greve ärver ett gods? Och äro icke vi statsdrängar under det stora godset? Vilko äro egetligen folkets fiender? (12)

I *Anteckningar om Helfvetesläran* gör Arnoldson i en starkt polemisk ton upp med den förnuftsvidriga tanken på förekomsten av ett helvete. Under fältropet att "tillfredsställa allmänhetens billiga fodran" av lättillgänglig kunskap om det fördärvliga helvetets tillvaro, "till följd av hvilket förmenta existens det blir så många syndares lott, – att såsom vedträ representera uti den eviga bakungnen". Arnoldson argumenterar, såsom han alltid gjorde, utifrån en anda av "förnuftsskäl". Skriften försågs med ett förord av filosofen Christopher Jacob Boström, professor vid Uppsala universitet.

I den uppföljande boken *Om Religionsfriheten* (1870) framförde Arnoldson religionsfrihetens betydelse för all annan frihet. Det skulle dröja över åttio år innan religionsfriheten reglerades i svensk lag, vilket säger en del om förutsättningarna för hans radikala arbete. Arnoldson bekände sig till "förnuftskristendomen" och den uttolkning den fick av amerikanerna W.E. Channing och Theodore Parker. Grundläggande för deras tän-

kande, som även benämndes den unitaristiska rörelsen, var i korta drag synen på jordelivets allmänna förbättringar som steg i riktning mot inrättandet av ett Guds rike på jorden.

Såväl Channing som Parker bidrog till att inspirera Arnoldson i hans författarskap under 1860- och 70-talen. Han såg de två som levande "fredstecken" i kampen mot militarism och för en demokratisk utveckling och religionsfrihet. Det missnöje han kände inför den svenska statskyrkans agerande i fredsarbetet formulerade Arnoldson som vanligt i aggressiva ordalag.

De kristna folken böja ännu knä för fredsidéns störste martyr. Men när en röst höjdes, som manar dem att visa sin tro i gärning, tystas hon ned av statskristendomens förkunnare. Därvid utöva statskyrkans präster sitt kall. De är hennes tjänare och den kristna staten är krigisk. (13)

Enligt Arnoldson hade kristendomen utvecklats till en förkrymt idé med en kyrka som inget gjort för slaveriets avskaffande i Nordamerika, dödsstraffet eller kriget. Likväl var han misstänksam mot de som talade förringande och ytligt om religion och menade den vara underordnad det världsliga. Arnoldsons utgåva tillsammans med A.F. Åkerberg, även kallad den kristne socialisten, tidskriften *Sanningssökaren*. Detta medförde att de två kom att stå för det viktigaste inslaget i vad som brukar beskrivas som den religiösa liberalismen i Sverige under senare delen av 1800-talet.

V

Immanuel Kant skrev klokt om fredens framtida förutsättningar (14). Han menade att jorden "bildligt" kommer att krympa och att människorna inte kan fortsätta att breda ut sig i det oändliga. Vi kommer närmare varandra och därför måste vi lära oss tåla varandras grannskap. Ungefär så tänkte han sig 1795 framtiden. Lite över två hundra år senare beskrivs världen i termer av globalisering, internationalisering och världskulturella perspektiv.

De här tankarna var Arnoldson väl förtrogen med. I hans gigantiska arbete om världsfreden *Seklernas hopp* (1900) gör han en rundmålning i tid och rum rörande fredstankens praktik. Det är i många stycken en fascinerande läsning, fylld av historisk bildning. Genomgående sökte han de stora källorna för tro och förnuft, på jakt efter en logik som skulle kunna leda till varaktig fred. Ibland stannar han upp och spekulerar över en nations historiska belägenhet. I exemplet nedan har han i raderna innan, på grund av landets brister i styrelsesys-

temet, dömt ut Rysslands utveckling till en ledande kulturmak.

Det samma torde kunna sägas om tyska kejsardömet, trots högre folkbildning. Även här äro miljonerna utan tvivel i allmänhet stillsamma och fredliga människor. Men de är bundna i militarismens bojar, som hindra tyska nationen att växa ut till andlig mognad och eljest berättigat inflytande på de ariska nationerna. En gammal germansk nation, som låtit slå sig i järn, medan dess styrande herrar och mästar oavlåtligt fortgå i befästade och förhärligande av knektväldet, lär vida mindre än de ungdomskraftiga slaverna vara skickad att intaga en varaktig härskarställning bland folken.

Så resonerade en blivande nobelpristagare om den tyska situationen i början av 1900-talet. Innan seklet var halvt hunnet hade Tyskland fört tanken om en framskjuten härskarställning genom erövring till en slutpunkt. Boken innehåller flera liknande anteckningar, framvaskande i en slags historisk lodning på jakt efter förståelse av de faktorer som skulle kunna samverka för att uppnå en evig fred på jorden. Klas Pontus Arnoldson lade ned stora ansträngningar på sitt sökande, till förfång för realpolitiska bedömningar. I en minnesruna från februari 1916 bekräftas denna sida hos honom:

Mycket tålde han att skrattas åt. Vi äro då – med tanke på Klas Pontus Arnoldsons ärliga entusiasm och levande idealitet – hågade att låta hugga in diktens fortsättning med outplånliga versaler: – men mera hedras ändå. (15)

Inte minst Arnoldsons trosvisa försäkran och argumenterande för det omöjliga i ett världskrig lade grund för denna kritik. Inte heller utvecklades de unga nationerna till fredliga borgar såsom han hoppats. Möjligen fick han mera rätt i denna tanke om vi ser till utvecklingen i slutet av 1900-talet, givetvis med kända undantag.

Noter

- 1) Per Anders Fogelström *Kampen för fred – berättelsen om en folkrörelse*. Stockholm 1983. Utgiven av Svenska Freds- och skiljedomsföreningen.
- 2) Ibid.
- 3) En lifsgärning för freden: På sextioårsdagen. Till K.P. Arnoldson. Stockholm. 1904.
- 4) En bra överblick ges i Sven Tägils essä i boken *Nobel och hans tid*. Atlantis. Stockholm. 1983.
- 5) Ur protokoll från nomineringsprocessen i norska nobelkommittén 1903-1907.
- 6) I min bok "Fredskampen – en bok om Klas Pontus Arnoldson" (1988) har jag angivet sju barn då jag haft två oberoende uppgifter om detta. Efter bokens publicering framkom ytterligare ett barn, fött i Brännkyrka församling dit Arnoldsons tvångsskrevs under riksdags-tiden.
- 7) Det Konglige bibliotek, Köpenhamn. Ny Kgl. Saml. 2976, 4 volymer. Göteborgs universitetsbibliotek. Sven Adolf Hedins samling.
- 8) Tiden 14 november 1883.
- 9) Brev från August Strindberg till Hjalmar Branting i *Lyrik och Lovtal*, Bonniers (1944) av Zeth Höglund.
- 10) Utgiven på Pogo Press. Stockholm 1977.
- 11) Bert Mårlands avhandling i historia *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst*. Stockholm 1974.
- 12) Citat ur *Karolinen och hans ättlingar* (1868) av Klas Pontus Arnoldson. s. 11.
- 13) Ur *Guds röst* (1891) av Klas Pontus Arnoldson.
- 14) *Den eviga freden* (på svenska 1996: Rabén Prisma) av Immanuel Kant. Orginalet utkom 1795.
- 15) Nekrolog i Stockholms tidningen 1916.

Övriga uppgifter i uppsatsen är hämtade ur boken "Fredskampen – en bok om Klas Pontus Arnoldson" 1988, av Leif Magnusson.